МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ ЧЕЧЕНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ БЮДЖЕТНОЕ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ
«ЦЕНТР ОБРАЗОВАНИЯ г. ГУДЕРМЕС»

Приложение к ООП ООО

ФОНД ОЦЕНОЧНЫХ СРЕДСТВ
по учебному предмету
«Чеченский язык»

5-9 класс

2023 – 2024учебный год

Пояснительная записка

Дешархойн барта хааринйн мах хадоран критериш.

1. Дуьззина а, нийса а жоп далар.

2. Хааринйн кхетаман барам хилар.

3. Нохчийн литературин меттан норманаш ларйеш жоп далар.

«5» дуьллу:

1амийна материал, кхета а кхеташ, йуьззина схьайийцахь; материалах пайдаэца хаахь, шен масалш далош; нохчийн литературин меттан норманаш лар а йеш, шен ойланаш хьалха-т1аьхьа нийсий, кхетамей, вовшашца йозушший йийца хаахь.

«4» дуьллу:

1амийна материал, кхета а кхеташ, йуьззина схьайийцахь; шен масалш далош, материалах пайда оьцучу хенахь, цхьа-ши г1алат далийтахь, йуха ша уьш нис а деш; нохчийн литературин меттан норманаш лар а йеш, шен ойланаш хьалха-т1аьхьа нийсий, кхетамей, вовшашца йозушший йуьйцучу хенахь ши-кхо кхачамбацарш хилахь.

«3» дуьллу:

1амийна материал, г1алаташ деш, йуьззина схьа ца йийцахь; материалах пайда оьцучу хенахь, шен масалш ца даладахь; нохчийн литературин меттан норманаш лар а ца йеш, шен ойланаш хьалха-т1аьхьа нийсий, кхетамей, вовшашца йозушший йуьйцуш ца хилахь.

«2» дуьллу:

1амийначу материалан коьрта чулацам ца хаахь; материалах пайдаэца ца хаахь; нохчийн литературин меттан норманаш лар а ца йеш, шен ойланаш хьалха-т1аьхьа нийсий, кхетамей, вовшашца йозушший йуьйцучу хенахь г1алаташ дийлийтахь.

Дешархочун балха т1ехь г1алат лара деза, барта луш долу жоп муьлхха а бакъо талхош хилахь. Дешархочун балхана «5», «4», «3» дуьллу, нагахь санна урокан йохаллехь барта жоьпаш луш, жигара дакъа а лаьцнехь, цуьнан балхана таллам бича, бакъонех пайдаэца хиъннехь.

«Нохчийн мотт» декъан мах хадоран
гIирсийн фондан паспорт

Класс : 7

№п/п	**Контролируемые разделы(темы) предмета**	**Наименование оценочного средства**
1.	. Карладаккхар	**Юьхьанцара** талламанболх«**Лаьмнашкахь».**
2.	. Хандош	Сочинени «Токхе гуьйре» Талламан болх «**Къинойх ц1анвалар»** **Тест 1**
3.	. Причасти, деепричасти	Изложени «Г1алара Хьаша» **Талламан болх** **«Куьйра,к1орни»**.административни
4.	Масдар	Тест 2
	Куцдош	**. Талламан болх «Ирсе б1аьрхиш»»**
5.	Г1уллакхан къамелан дакъош	**«Бакъволу доттаг1а» сочинени**
6.	Г1уллакхан къамелан дакъош	***«Пелхьонаш» Шеран административни талламан болх*** ***Изложени «Хьаша ларар»***
Дерриге:11мах хадоран г1ирс		

«Нохчийн мотт» декъан мах хадоран

Талламан белхаш 7-чу классана

Талламан диктант №1.»Лаьмнашкахь»

Г1а доьжначу варшахь г1а дожаза лаьтта нежнаш, генара хьаьжча, элан литтанех тарлора. Ялтех юьззина лаьттина аренаш яссаеллера. Йовхо ца лора х1иллане лепачу малхо. Ирча, сингаттаме дара аренашкахь. Юьртахь дацара, х1ара ду аьлла, ойла т1ейоьрзур йолуш х1ума. Хуьлуш дерг хьаьжк1аш тило цхьаццаммо белхи бар дара. 1аьнна кечлуш, д1атуьйш долчу дахарна юкъа цо дахьарг а бен-берса х1ума дацара. Керташкахь д1ах1иттийнчу г1одмийн такхораша нилха ц1енош долу к1отар юкъйора. Такхораш дина д1ах1иттийнера Элберда шен г1одмаш а. Такхорашна юккъехь а, т1ехь а, мотт хьаькхча санна, ц1ена яра. Цхьаннахьа Элберда д1ашардинехь а, леррина болх бар гойтуш, билгалдуьйлура. Дечу г1уллакхна и т1ера хилар хаьара… (106дош. Х. Эдилов.)

Грамматически т1едиллар.

Морфологически таллам бе.

1-ра вариант	**2-г1а вариант**
билгалдуьйлура.	яссаеллера.

Талламан диктант №3.Куьйра а,к1орни а»

Кертахь яьлла г1овг1а ца хаалора цунна. Цуьнан ерриге а ойла стиглахула г1ийлачу узаршца къилбехьа йоьлхучу г1арг1улеша д1алаьцнера. Кхеран кертахь яьлла хаза сийна буц, цундела кест-кеста корах ара б1аьрг тоха дог дог1у. Юург-мерг эца вог1у кху туькана к стага. Буьйцу мотт ц1ена а, шера а хиларца
къаьсташ вара пхьоьхане гулбеллачу нахана юккъехь к1айн маж йолу зоьртала цхьа стаг…

… Кхораш чохь кочарчу т1оьрмигах ши лекъ, моший а кхозуш вог1учу Мурдална маярра гора х1ара орцан когашкахь 1уьллу шайн юрт.
Котаман к1орнин г1ийла «ц1ик» иккхира кхуьнан семачу лерга. Эвла йолчухьара куьйра дог1ура. Цуьнан м1араш юккъехь кхозура и т1аьхь-т1аьхьа орцадоху к1ор-ни… (112 дош.)

Талламан диктант №4 Ирсе б1аьрхиш

Гонаха самадолуш дара т1ейог1учу б1аьстено дендина 1алам. Ч1енигаш а эт1ош, гучудевлла кегийра г1аш дара цхьацца долчу дитташ т1ехь гуш. Лакхахь хьоькхучу б1аьстенан мелачу механ тулг1е хьекхалора наггахь к1ентан дег1ах. Ранас дайн хьоькхучу куьйго санна, коьрта т1ехула хьакхалуш т1ехболура иза.

«Мохь тоха те аса? Орца даккха те?»-дагадеара к1антана. Т1аккха а, цхьанна д1ахазахь осала хетар ву-кх со, бохург дага а деана, юха а басах хьалатасавели-ра иза. Амма куьг а, ког а д1атаса х1ума цахиларна, юха а 1инах чу шершаш воллучу кхуо катоьхна схьалецира ша х1инццалц 1ожаллин буйна ца вохуьйтуш сацийна йолу колл.

Кхунна гена доццуш охьахиира цхьа хаза бос болу хьоза. Д1а а, схьа а хьаьвзина, корта аг1ор баьккхина адаме а хьаьжна, «ч1ир-ч1ир»-элира цо, цкъа-шозза, кхосса а луш.

«Дависа, цхьана минотана, хьан санна, ши т1ам белира сан», -дагадеара дег1ера ницкъ кхачош воллучу к1антана… . (139 дош. Саракаев Хь. «Ирсе б1аьрхиш.»)

Т1едиллар. Буха сиз хьакха деепричастина а, масдарна а, куцдашна а.

Дееприч.

Кеп. <u>Самадолуш.</u>

Пелхьонаш» талламан болх

Пелхьонаш

Кхан дохалла майда яра адамаша д1алаьцнарг. Малхбузехьа д1ах1от- тош бара пелхьонан г1ирс. Тесна тел зуьйш хьийзара кхо стаг, схьахе- тарехь, пелхьонаш. Бехха тоьхначу г1уркхаца лаьттара кегий нах, хlо- раннан карахь цхьацца тема а йолуш. Царна дуьхьал магг1ара х1иттийна дара ц1ена г1анташ. Гобаьккхина тесначу муьшана арахь лаьттара адам.

Цхьана хенахь г1овг1а елира: «Гучуели юьхь! Б1о бац и-и! Хьаь- камаш бог1у, хьаькамаш!... - Тохаделира адам. - Д1асахила! Д1адовла новкъара!» - хезара маь1-маь11ера.

Некъ мукъа буьтуш, д1асатаь1ира халкъ. Гучубевлира дошлой. Хьалхаваьлла - шиъ. Цушинна т1аьхьа - пхиппа цхьана маг1арехь, шовзткъа - шиъ. Цушинна т1аьхьа - пхиппа цхьана маг1арехь, шовзт- къа-кхузткъа стат. Некъ къарзбира бес-бесарчу чоэша. Дуьзна дой ловза а дуьтуш, хаза шортта бог1ура 1едалан дай.

Майдана кхечира хьаькамаш. Лекхира зурма. Туьйхира вота. Ловзар д1адолош юкъавелира Бача. Беза-ондда бохь буг1уш, чекхбаьккхира бал.

Вала луург цхьа а ца висира, раrіца кхочуш.

Д1абуьзира малх. *(Курумова С.)*

- Хандешнашна к1ел сиз хьакха, къовларшкахь церан спряжени билгалъе.

Изложени «Хьаша ларар»

Вайнехан 1адатехь хьаша-да т1еэцаран г1иллакх ч1ог1а мехала лоруш ду.

Нохчийн кицанаша а хьоьху вайна хьаша доккха беркат, ни1мат хилар: «Нагахь баттахь цкъа хьешо хьан х1усаман не1 ца тохахь, цу чу, не1 а ца тухуш, бала бог1ур бу». Хьан не1 а тоьхна, салам а делла, хьаша оьций аьлла, не1аре веъна стаг хьешан дарже волу, иза бохамах ларвеш, цуьнца ларам беш, хьошалла дар т1едужу стагана. Иза шен мостаг1 велахь а, хьаша хилла т1евоьссинехь, и лар а вина, цуьнан г1уллакхе а хьаьжна, новкъаваккхар т1ехь ду оьздачу стагана.

Хьалха заманахь хьешо ша дийццалц и варан 1алашо а, цо арабаьккхина некъ а хоттуш ца хилла, кхо дей-буьйсий даллалц муххале а. Хьаша д1авоьдуш, иза новкъа воккхуш, кет1а ваьлча, и кхузза юхахьажжалц латтар г1иллакхе лоруш хилла. Нагахь зама кхераме елахь, хьаша юьртах я цунна кхерам боцчу метте валлалц новкъа воккхуш а хилла.

Хьешана тешнабехк бар я 1оттар яр, бохамах лар ца вар доккха эхь хила нохчийн, диц а ца деш, т1аьхьенера т1аьхьене долуш, дуьйцуш. Вайн къоман иэсехь ду хьаша-да ца ларар эхье г1уллакх хилар. Хьаша-да т1еэцар, чувитар, ларар дуьххьалд1а адамийн г1иллакхаш хилла ца 1аш, х1окху дуьненан дахаран дохо йиш йоцу деза-сийлахь доза а хилла.

(185 дош.)

(М. Ахмадов «Гулдина йозанаш-5»)

Хьесап:

1. Вайнехан 1адатехь хьаша-да т1еэцар – ч1ог1а мехала г1иллакх.
2. Хьалха заманахь хьешаца лелош хилла г1иллакхаш.
3. Хьаша-да т1еэцаран, чувитаран, лараран мехалла.

Талламан болх № 3. Г1арг1улеш

Кертахь яьлла г1овг1а ца хаалора цунна. Цуьнан ерриге а ойла стиглахула г1ийлачу узаршца къилбехьа йоьлхучу г1арг1улеша д1алаьцнера. Кхеран кертахь яьлла хаза сийна буц, цундела кест-кеста корах ара б1аьрг тоха дог дог1у. Юург-мерг эца вог1у кху туькана гонаха мел веха стаг. Керта мел вог1у стаг саг1ина х1ума ца кховдош д1а ца вохуьйтура йоккхачу стага. Буьйцу мотт ц1ена а, шера а хиларца къаьсташ вара пхьоьхане гулбеллачу нахана юккъехь к1айн маж йолу зоьртала цхьа стаг…

… Кхораш чохь кочарчу т1оьрмигах ши лекъ, моший а кхозуш вог1учу Мурдална ма-ярра гора х1ара орцан когашкахь 1уьллу шайн юрт.

Котаман к1орнин г1ийла «ц1ик» иккхира кхуьнан семачу лерга. Эвла йолчухьара куьйра дог1ура. Цуьнан м1араш юккъехь кхозура и т1аьхь-т1аьхьа орцадоху к1ор-ни…

(112 дош.)

Грамматически т1едахкарш. 1. Причастешна буха сиз хьакха.

2. Лаамечу причастешка а ерзош, схьаязъе текста юккъера лаамаза причастеш.

Кеп. Яьлла г1овг1а- яьлларг, йоьлхучу г1арг1улеша- йоьлхурш.

Деепричасти.

«Нохчийн мотт» декъан мах хадоран

гIирсийн фондан паспор

Класс : 9

Контролируемые разделы(темы) предмета	**Наименование оценочного средства**
Карладаккхар.**юьхьанцара**	**«Ирсе б1аьрхиш» талламан болх язбар.**
	изложении
Чолхе предложени	**. Тестировани яр**
Чолхе-цхьаьнакхетта предложенеш	**«Борз» талламан болх язбар**
Чолхе-карара предложенеш	**«Вайнехан доьзал» изложени .**
Т1етухучу предложенийн кепаш.**Административни** болх	**«Маца девза доттаг1алла» талламан болх Тестировани яр «Оьзда к1ант» изложени.**
Хуттургаш йоцу чолхе предложенеш	**«Къонахчун амалш» сочинении «К1ентан холчавалар » талламан болх**
Маттах лаьцна юкъара хаамаш 1амийнарг карладаккхар	**«Муха хила веза г1иллакхе стаг?» сочинении Оьзда мотт» талламан болх. тестировани .**
Дерриге:11 мах хадоран г1ирс	

9класс

Талламан диктант№1. «Ирсе б1аьрхиш.»

Х1инццалц д1адаханчу шен дахаран дерриге сурт дуьхьал х1оьттира Ахьъядан оцу миноташкахь. Х1ара ког а шершина, 1инах чувог1уш, кхуьнан кара еара цхьа жима колл. Иза карахь йолу куьг кегийра дегадора. **Аьрру куьйго схьалаца бег1ийла х1ума лоьхура, амма кхо юьхьанца катоьхна т1улг, карара а баьлла, керчина 1инах чубахара.** Охьакхаьчча цо даьккхина тата халла бен ца хезира Ахьъядана… Ког д1атасабала х1ума яцара…

Ницкъ г1елбеллера. Дерриге а дег1ах шийла хьацар тоьхнера. Колл карахь йолу аьтту куьг кулла т1ерачу к1охцалгаша шина-кхаа меттехь хадийнера. Куьг а, пхьарс а ц1ийша дуьзнера, амма иза тергалдечохь дацара г1уллакх. К1антана вала ца лаьара, иза ца тешара шен дахаран т1аьххьара минош т1ех1иттина бохучух. …

Ц1еххьана цхьана х1уманах кхераделла д1аиккхира хьоза. Ткъа оццу минотехь лакхара охьа, ц1ийша дуьзначу к1ентан куьйга т1ехула охьабеара беха, шуьйра, къорза бухка… (123 дош. Саракаев Хь.

Грамматически т1едахкарш. 1. Синтаксически таллам бе:

1-ра вариант **2-г1а вариант**

1-ра предложени 3-ра предложени. **(Ц.П.)**

2. Синтаксически таллам бе 4-чу предложенина. (Ч-Ц.П.)

Талламан диктант №2.

Борз.

Ц1еххьана ша лелочух шекваьлла стаг санна, самаяхна ойланаш а, б1аьргаш а, саца а сецна, т1ехьа хьаьжира иза. Г1ан-набарх дуьхьал дог1уш долу сурт санна, гена а воцуш лаьтташ цхьа стаг хетавелира цунна. Баймарзас воьхна б1аьргаш д1ахьаббира, амма цу сохьтехь д1абиллира. Т1епаза вайра и стаг. Юха а шех ца тешаш леррина, охьатаь1на хьаьжира иза. Амма цхьа а вацара гуш. «Хьо кхеравелча, т1ехьа ма хьажалахь», - дагатесира Баймарзина жима волуш нанас шена дина хьехар. Г1отана уллохь болчу г1одамийн такхорах букъ тоьхна, д1ах1оьттира Баймарза …

Г1ота уллохь яра х1инца. Ткъа ницкъ хилча, цу чу иккхина, уьстаг1 д1абахьа. Ма кхин х1ума ца оьшура Баймарзина. Цхьабакъду, Симбайн ж1аьлеша х1ара шайх волуьйтур ву бохург бакъ-м дацара. Сталина аьллера бохуш, ша Симбай ма ву, кхин къа ца хеташ, топ тухур волуш. Х1инца х1ун дийр ду ца хууш лаьттра Баймарза… (130 дош. М.Мутаев «Борз»)

Грамматически т1едиллар. 1. Синтаксически таллам бе Ч-КП-на.

Талламан диктант №3. Маца девза доттаг1алла.

Гуьйре д1аяла герга яханера. Мокха пардо т1едижинчу лаьмнашкара охьа шийла мох хьаькхира. Дека хезаш олхазарш а дацара, амма наггахь т1ехъэккхаш полла-м хуьлура. Г1алахь даима а хьоькхуш мох бара, яьлла чан а яра. Декаш хьозий а дара, ткъа урам некъашкахь цкъа цхьанхьа ховшуш, цигара д1ахьовдий, кхечухьа ховшуш, лелаш кхокхий а дара…

Курганов дукха лерина Бенога д1ахьаьжира, жимачу стаге ша т1едиллинарг кхочушдалур дуй-техьа талла воллуш санна. Бенос цунна т1ера б1аьрг д1а ца баьккхира – сох теша мегар ду, хьуна, бохуш санна. Пакет схьа а эцна, аг1орхьа а ваьлла, Танигахьа хьаьжира иза. Цецваьлла висира иза: мел тера яра иза х1инца Ульяшевах, дикачу, хьомечу Ульяшевах…

Шийла 1уьйре яра. Вокзалана гуо а бaькxxина, ураме ваьлла Бено, воьхна волуш хьалхахьа д1а а хьоьжуш, цхьана а маь11ехь сецира. Шелоно лерган дахьадора, когаш шелбора… (125 дош. С.-Б.Арсанов. «Маца девза доттаг1алла.»

Грамматически т1едахкарш. 1. Синтаксически таллам бе:

1-ра вариант	2-г1а вариант	3-г1а вариант
Ч-ЦП-на	**Ч-КП-на**	**Х йоцчу ЧП-на.**

Т1едиллар №1.

1. Оьшу сацаран хьаьркаш х1иттаде. Айхьа х1иттийначу ц1оьмалгийн терахьаш схьаязде.

Баккхийчу нахана хаьара шайна т1ех1иттина лаьттачу къоначарна юкъахь хьекъална а(1) хьуьнаршна а(2) шайл цаоьшурш буйла. Хаьара шайл т1аьхьа цара оцу майданахь шайн меттиг д1алаца езийлаа(3) цундела баккхийчу наха сий дора т1екхуьучу къоначийн. Царалахь къастабой(4) шайна т1еийзабора хьекъале(5) хьуьнаре(6) кегийрхой.

Жоп ____

2. Оьшу сацаран хьаьркаш х1иттаде. Айхьа х1иттийначу ц1оьмалгийн терахьаш схьаязде.

Хьанна ца евза и таме(1) хьожа йог1у буц? 1аждарбуц хьалайолу т1уьна йоцчу хьуьнхахь(2) ирзошкахь(3) хинан бердашкахь. Вайн лаьмнашкахь буц йолучу меттехь(4) иза массанхьа ю. 1аждарбуц дуккха а(5) шерийн буц ю. Иза деба орамашца а(6) х1уца а.

Жоп ____

Т1едиллар №2. Синтаксически анализ.

1. Предложенера **латтам** схьаязбе.

Нохчийн къоман оьздангаллехь Іаламат мехала ю стеган Іаламца йолу юкъаметтиг.

Жоп ____

2. Предложенера **тIедерзар** схьаязде.

Хьан декаро, хьан хазачу мукъамо сан кийрахь дукха хенахь дуьйна схьа лаьттина йолу гIайгIа яшийна дIаяьккхинера, сан жима олхазар!

Жоп ____

3. Предложенера **къастам** схьаязбе.

Башха гена доццуш цкъа гучу а баьлла, юха а цхьана тIулга тIехьахь къайлабелира экханан букъ.

Т1едиллар №3 Орфографически анализ.

1. Билгалдаькккхина дош яздаран нийса тІечІагІдар далийначу жоьпан вариант билгалъяккха. Оцу жоьпан лоьмар дІаязъе.

1) **ЦА ДЕШАР** – «ЦА» дакъалг масдарца къаьстина яздо.
2) **ХІАЙТ-АЬЛЛА** – АЬЛЛА боху дош тІекхетарца кхолладелла чолхе куцдешнаш дефисца яздо.
3)**ХЬОСТА** – хьалхарчу спряжени чудогІучу карарчу хенан хандешан чаккхенгахь «А» яздо.
4) **ВЕДАНА** – долахь цІердешнаш жимачу элпаца яздо.

Жоп ____

2. Билгалдаькккхина дош яздаран нийса тІечІагІдар далийначу жоьпан вариант билгалъяккха. Оцу жоьпан лоьмар дІаязъе.

1) **ЙОХ-ЪЯЛА** –дош сехьадоккхуш, «Ъ» шайна хьалхарчу элпех (дешдекъах) къасто мега.

1) **ЦХЬА-КІЕЗЗИГ** – ЦХЬА боху дош тІекхетарца кхолладелла чолхе куцдешнаш дефисца яздо.
3) **МОК-ХА** – дош сехьадоккхуш шалха элпаш декъа мега.
4) **КХОЧУШЙО** –цхьана дешдекъах лаьттачу хандешан гІоьнца кхолладелла чолхе хандешнаш цхьаьна яздо.

Жоп ____

Талламан болх №5.
Текст т1ехь болх бар.

1.Бух1а-хьекъалаллин (мудрость) **билгало лоруш ю. 2. Бода болале ижу лаха арайолу бух1а. 3.Лохха а меллаша а лела иза лаь…тан татанашка ладуг1у цо. 4.Екхначу буса дика го цуьнан х1аваэхула лелар. 5.Башха т1емаш делла цунна Дала. 6.Ижуна ца тосайолуь…туш, иза лар…ян аьтто бо цара. 7. Аьхка дуькъачу г1ашна ю..къехь атта хьулло бух1а. 8.Ткъа 1ай базано а, багано а хьулйи…р ю бух1а шайн баьццарчу генаш т1ехьа.**

Т1е…
1. Т… …здар.
2. Д1аязйинарг текст хилар т1еч1аг1де. Х1ун цІе туьллур яра аша цунна? Билгалъяккха тема а, коьрта ойла а. Къастаде, муьлхачу стилехь язйина ю текст?
3. 4-5-чуй предложенешкахь авторо муьлхачу меттан суртхІотторан гІирсах пайда эцна?

4. 2-чу предложенина синтаксически таллам бе. Дийца коьртачу меженаша дешн. цхьаьнакхетар кхуллий? Х1унда.
5. 3-чу предложенехь сацаран хьаьркаш а х1иттош, дийца уьш х1итторах лаций. Билгалдаха дешнийн цхьаьнакхетарш. Парг1атчу а, ч1аг1деллачу а дешн.цхь.-на юккъехь х1ун башхалла ю?
6. 4-чу предл. схьаязде дешнийн цхьаьнакхетарш. Гайта х1ун уьйр ю?
7. Ялае антонимаш: бода, меллаша, екхна,

Шеран талламан диктант №4 «К1ант холчавалар»

Гонаха самадолуш дара т1ейог1учу б1аьстено дендина 1алам. Ч1енигаш а эт1ош, гучудевлла кегийра г1аш дара цхьацца долчу дитташ т1ехь гуш. Лакхахь хьоькхучу б1аьстенан мелачу механ тулг1е хьекхалора наггахь к1ентан дег1ах. Нанас дайн хьоькхучу куьйго санна, коьрта т1ехула хьакхалуш т1ехболура иза, кхуьнан коьртара месаш д1аса а яржош.

«Мохь тоха те аса? Орца даккха те?»-дагадеара к1антана. Т1аккха а, цхьанна д1ахазахь осала хетар ву-кх со, бохург дага а деана, юха а басах хьалатасавелира иза. Амма куьг а, ког а д1атаса х1ума цахиларна, юха а 1инах чушершаш воллучу кхуо катоьхна схьалецира ша х1инццалц 1ожаллин буйна ца вохуьйтуш сацийна йолу колл.

Кхунна гена доццуш охьахиира цхьа хаза бос болу хьоза. Д1а а, схьа а хьаьвзина, корта аг1ор баьккхина адаме а хьаьжна, «ч1ир-ч1ир»-элира цо, цкъа-шозза, кхосса а луш.

«Дависа, цхьана минотана, хьан санна, ши т1ам белира сан», -дагадеара дег1ера ницкъ кхачош воллучу к1антана… (139дош. Саракаев Хь. «Ирсе б1аьрхиш.»)

Грамматически т1едиллар. Синтаксически таллам бе.

1-ра вариант	2-г1а вариант	3-г1а вариант
1-ра абзац	2-г1а абзац	3-4 абзацаш.

«.Къинойх ц1анвалар»

Даьсса, дайн хабарш цадийцар - шен маттана доладар. Ша летий- на къинош, шен сакхташ дагахь а латтош, царна хаддаза Деле гечдар дехар. Оьг1азе, дера воцуш, даим синтемехь, саметтахь хилар. Цхьана дийнахь вайн Пайхамара (Делера салам-маршалла хуьлда цунна) 1еле (Дела реза хуьлда цунна) аьлла:

- Ва 1ела, кхайкхина воцчу шуьне а хаий, хьайн корта ма байбе- лахь. Хьайга хоьттуш доцу дош а дийций, хьайн дош ма дайалахь. Дас шен доьзална дечу хьехарна юкъа а ма г1орталахь. Кхоалг1ачух лач- къийна шиммо дечу къамелана юкъа а ма г1орталахь. Воккхачуьнца лераме хилалахь.

Бакъдерг дезар а, иза лахар а Делан дуьхьа латточу къийсаман даржехь ду. 1илмано дагна серло ло, б1аьргаш схьабоьллу, стаг хазво, вазво, ч1аг1во. (112 дош.)

Т1едилларш.

1. Т1едожоран саттамехь долчу хандешнашна буха сиз хьакха.
2. Т1аьххьарчу предложенера цхьанатайпана меженаш билгалъяха.

«Лаьмнашкахь » талламан болх язбар.
Талламан диктант №1.

Г1а доьжначуваршахь г1а дожаза лаьтта нежнаш, генара хьаьжча, элан литтанех тарлора. Ялтех юьззина лаьттина аренаш яссаеллера. Йовхо ца лора х1иллане лепачу малхо. Ирча, сингаттаме дара аренашкахь. Юьртахь дацара, х1ара ду аьлла, ойла

т1ейоьрзур йолуш х1ума. Хуьлуш дерг хьаьжк1аш тило цхьаццаммо белхи бар дара. 1аьнна кечлуш, д1атуьйш долчу дахарна юкъа цо дахьарг а бен-берса х1ума дацара. Керташкахь д1ах1иттийнчу г1одмийн такхораша нилха ц1енош долу к1отар юкъйора. Такхораш дина д1ах1иттийнера Элберда шен г1одмаш а. Такхорашна юккъехь а, т1ехь а, мотт хьаькхча санна, ц1ена яра. Цхьаннахьа охьайоьжна луьйдиг яцара гуш. Гуьйранна ирча хуьлу яраш. Уьш бухъяьхначуьра оьрнаш Элберда д1ашардинехь а, леррина болх бар гойтуш, билгалдуьйлура. Дечу г1уллакхна и т1ера хилар хаьара…
(106дош. Х. Эдилов.)

Грамматически т1едиллар.

Морфологически таллам бе.

1-ра вариант 2-г1а вариант

билгалдуьйлура. яссаеллера.

Талламан диктант №3.»Куьйра а ,к1орни а.»

Кертахь яьлла г1овг1а ца хаалора цунна. Цуьнан ерриге а ойла стиглахула г1ийлачу узарщца къилбехьа йоьлхучу г1арг1улеша д1алаьцнера. Кхеран кертахь яьлла хаза сийна буц, цундела кест-кеста корах ара б1аьрг тоха дог дог1у. Юург-мерг эца вог1у кху туькана гонаха мел веха стаг. Керта мел вог1у стаг саг1ина х1ума ца кховдош д1а ца вохуьйтура йоккхачу стага. Буьйцу мотт ц1ена а, шера а хиларца
къаьсташ вара пхьоьхане гулбеллачу нахана юккъехь к1айн маж йолу зоьртала цхьа стаг…

… Кхораш чохь кочарчу т1оьрмигах ши лекъ, моший а кхозуш вог1учу Мурдална маярра гора х1ара орцан когашкахь 1уьллу шайн юрт.

Котаман к1орнин г1ийла «ц1ик» иккхира кхуьнан семачу лерга. Эвла йолчухьара куьйра дог1ура. Цуьнан м1араш юккъехь кхозура и т1аьхь-т1аьхьа орцадоху к1ор-ни… (112 дош.)

Т1едахкарш. 1. Причастешна буха сиз хьакха.

2. Лаамечу причастешка а ерзош, схьаязъе текста юккъера лаамаза причастеш.

Кеп. Яьлла г1овг1а- яьлларг, йоьлхучу г1арг1улеша- йоьлхурш.

Талламан диктант №5«Ирсе б1аьрхиш.»).

Гонаха самадолуш дара т1ейог1учу б1аьстено дендина 1алам. Ч1енигаш а эт1ош, гучудевлла кегийра г1аш дара цхьацца долчу дитташ т1ехь гуш. Лакхахь хьоькхучу б1аьстенан мелачу механ тулг1е хьекхалора наггахь к1ентан дег1ах. Нанас дайн хьоькхучу куьйго санна, коьрта т1ехула хьакхалуш т1ехболура иза.

«Мохь тоха те аса? Орца даккха те?»-дагадеара к1антана. Т1аккха а, цхьанна д1ахазахь осала хетар ву-кх со, бохург дага а деана, юха а басах хьалатасавели-ра иза. Амма куьг а, ког а д1атаса х1ума цахиларна, юха а 1инах чу шершаш воллучу кхуо катоьхна схьалецира ша х1инццалц 1ожаллин буйна ца вохуьйтуш сацийна йолу колл.

Кхунна гена доццуш охьахиира цхьа хаза бос болу хьоза. Д1а а, схьа а хьаьвзина, корта аг1ор баькхина адаме а хьаьжна, «ч1ир-ч1ир»-элира цо, цкъа-шозза, кхосса а луш.
«Дависа, цхьана минотана, хьан санна, ши т1ам белира сан», -дагадеара дег1ера ницкъ кхачош воллучу к1антана… . (139 дош. Саракаев Хь. «Ирсе б1аьрхиш.»)

Т1едиллар. Буха сиз хьакха деепричастина а, масдарна а, куцдашна а.

Дееприч.

Кеп. Самадолуш.

Изложени «Оьзда мотт»

Дайн орамашкара дуьйна схьадог1уш цхьа г1иллакх ду нохчийн – стаг верг а, стаг воцург а шен дашца къастош. Цигара схьадаьлла ду «Хьайн багах схьадалазчу дешан эла

ву хьо, багах схьадаьллачу дешан лай ву хьо» боху кица. Нахалахь айхьа мел аьллачу дашах жоьпалла ву бохург ду и «Оьзда мотт».

Далла а, нахана гергахь деза, сийлахь ду адамо шен меттан доладар йа багах схьа мел долучу дешан оьздангалла ларйар. Ткъа и мотт харц а, шалхонца а лебар, адамна бала хин болчу кепара бийцар даккхийчу къинойх, зуламечу лазарех ду.

Дош хила тарло г1ийлачун, мискачун, дархочун дог-ойла хьостуш к1еда, мерза, аьхна, довха а йа г1ийлачунна хьовха, поп санна волчу къонахчунна а луьра а, къиза а. Меттан хазалла а, меттан говзалла а гучуяккхар магийна ду вайнехан 1едалехь. Далла 1ибадат деш, йо1е безам балхош, адамашна йукъахь лелла дов дерзош, ч1ирхошна йукъахь масла1ат деш, да-нана хьостуш.

Оьзда мотт бийца стаг шен бераллехь дуьйна 1ама веза, баккхийчаьрга ла а дуг1уш, цьргара масал оьцуш. Хала делахь а, иза дахарехь ца хилча йиш йоцу уггаре а коьртаниг ду. Оьзда мотт адамийн йукъаметтиган дакъа хилла ца 1а, иза вайх х1ораннан сица, кхетамца хила дог1у жовх1ар ду. Цо г1о до оьзда боцчу нехан лаамна к1ел ца воьдуш, цунах ларвала а, шен дахаран новкъахь ц1ена чекхвала а.

Уциев А.Х.

«Нохчийн мотт» декъан мах хадоран
гIирсийн фондан паспорт

11класс

№	Предметан таллам бен дакъа	Мах хадоран гIирсан цIе
1.	Синтаксис	Талламан болх«Шийла кхаъ».сб.10-11клю55 аг1о
2.	. Цхьалхе а, чолхе а предложени.	Изложени Изложени « Дааделла ленаш».ФОС,сб.изл.
3.	Ма-дарра а, лач а къамел	Талламан болх «Расха».сб.10-11.61 аг1о
4.		Сочинени «Ненан мотт, хьо баха бисалахь».
5.	Пунктуаци	Талламан болх «Бохам».
6.		

Дерриге-5

Хаарш талларан болх № 1

Грамматически т1едилларца диктант

«Шийла кхаъ»

Лахьанан беттан тIаьххьара де дара Делан къинхетамца деъна. Де делкъал тIаьхьенга лестинчу хенахь мархашна кIелдIахула, ша кIезиг гойтуш, малх къайлабелира, цхьана хIуманах дIалачкъа боьдуш санна. Арахь шелъяла йолаелира, тIесерса доладелла дерз дагна Iаткъаме дара.

Зулай могаш яцара, амма доьналла долуш, сий-ларам болуш, гIиллакхе яра массаьрца а. Цу дийнахь, Iаьнан кечамна цхьа машен юьззина деана дечиг керта дIа а даьхьна, нораш а хьаькхна, чубирзира цуьнан доьзал.

Хьалхарчу буса набаран суй банза яра Зулай. Цамгаро оцу деношкахь мелла а сабІарздинера цуьнан. Доцчу денца пеш лато хІоьттира иза. Цунна ца хаьара маьркІаж-хан кхачале шен дагна шийла кхаъкхачор буйла. Иза тешна яра шен кІант могаш-маьрша цІавоьрзург хиларх. Мичара дели а ца хууш, корах деана олхазар кхийтира. Амма иза, можа бІагор беача санна, дуьйжира. Цхьа тамашена дог тохаделла, охьалахъелира Зулай. «Цхьа кийрара схьаэккха гІерташ санна, деттало-кх сан дилха дог», – аьлла, йистхилира иза.

Дависа хьан, ненан дог, тохаделла, кийрара схьадаьлла даха меттиг йоцуш, хьан бІаьрза хьийзар.

(151дош)

(Б.Н.Исакова)

ТІедиллар.

1. 1-чу абзацера чолхе предложени синтаксически талла.
2. Схьаязбе текстера меттан суртхІотторан гІирсаш: цхьа дустар, цхьа эпитет.
3. Текстера риторически тІедерзар схьаязде.

Изложени «Дааделла ленаш».

Сатасаза дара Мутуш набарха ваьлча. Говр-ворда д1а а йоьжна, чохь берш сама а ца бохуш, ворддан т1е хи а, кхин цхьацца х1ума а йиллина, кех велира иза. Сихха, цхьа а хало йоцуш йог1ура кхуьнан говр, шен деха ц1ога а лестош.

Ойланийн «набарха» ваьллачу Мушана юьртал дуккха генахь долчу ирзо т1е кхачар хиира. Кхузахь говр а сацийна, и д1а а хецна, селхана ша мангал тоха билгалъяьккхинчу басо йолчу вахара иза.

Дуьнент1ехь мел болу бала бицбелира Мутушина мангал тоха волавелча. Малх лакха балале , ворда йоьттина буц хьакхира цо. Бацах йоьттинчу вордан т1е а хиъна, ц1ехьа йолаялийтира кхуо шен говр, ша ц1ера еана х1ума яа виц а велла.

Де дохлуш лаьттара. Аренашка хьоьжуш вог1учу Мутушна шен говран ког шершича санна хийтира. Говр саца а йина, шен вордан т1ера охьа а воьссина, цхьацца ког а ойуш, д1ахьаьжначу цунна хьалхарчу когийн ший а лан шарделла хилар гира.

Ц1а ма- кхеччинехь, ленаш хийца г1ур ву ша аьлла, ч1аг1о йира воккхачу стага. Амма мел ч1ог1а ойла ярх, кхеран юьртахь говран ленаш тоха хуур долу цхьа а пхьар дага ца вог1ура. Кхуо хьалха ленаш тохайтинарг кхелхина масех бутт баьллера.

«Хьан оьшу х1инца говр-ворда ?» –х1оьттура ша-шега воккхачу стага. Говран хийца дезачу ленаша ойланаш йойтучу Мутуша дагалоьцура районехь мел йолчу юьртара шен вевза эчиган пхьар, амма цхьа а царах дийнаверг дага ца вог1ура. Иштта наггахь говран когаш шершаш ц1а кхечира Мутуша. Сихха говр д1а а хецна, х1ума а кхаьллина, кех а ваьлла дйавахара иза. Шина сахьтехь некъ бича д1акхечира х1ара луларчу юьрта. Мел ч1ог1а кхо хеттарх, кхузахь а говран ленаш тоха хууш стаг ца карийра кхунна. Мутуша ойла йора «Муха дехар ду адамаш говраш д1аевлча?». Мел ойлаярх кхета ца туьгура и даима а машенех самукъадолуш болчарех.

«Цуьнан дог а, кхетам а шийла хир бу-кха и машен сана, цхьанна а адаман деган ойланех ца кхеташ», - бохура цо ша-шега. Цуьнан б1аьргашна хьалха х1оьттира говраш

хохкучохь гулбелларш. Ма маьхьарий хьоькхура цара, шайн хазахета говр хьалхаяларе сатуьйсуш. Царна лаьа-кх чохь са долчу , хьекъалечу, эсалчу адамашна б1ешерашкахь тешаме доттаг1 хилла говраш гойла, церан хазаллех, ницкъах баккхийбен. Ткъа х1унда ду иза, деза де т1екхаччалц говраш цхьанна а дага ца яр?

Ерриге а районехь мел йолчу юьрта вахара Мутуш говрана ленаш тухуш, уьш деш йолу меттиг лоьхуш. Амма кхунна и меттиг ца карийра. Т1аьхьхара а Теркал дехьаьхь цхьаммо цхьа оьрсийн пхьар ву ленаш тоха хууш а аьлла, цига ваха новкъавелира иза. Мутуша дог ца дуьллура. (Хажмурадов 1.)

План:

1. Ирзохь мангал хьакхар.
2. Дааделла ленаш.
3. Пхьерах лаьцна ойланаш.
4. Пхьар карош вац.
5. Тешаме доттаг1- говр.
6. Мутуша дог ца дуьллу.

Доски т1е д1аязде: лурвоьлла стаг, ур-атталла, деллахьа, г1иллакх-оьздангалла, миччахьа, мостаг1алл, ч1ирхо.

11 классан дешархойн хьалхарчу эхашеран хаарш талларан коьчал.
Грамматически т1едилларца диктант.
«Расха»

Ерриге агIопачохь а кхо-биъ доьзалан бен ца йисинера шайн долахь говраш. Уьш а комиссис ца магош йисинарш яра. Царех цхьаъ тхайниг яра. Ханна йоккха хиларал совнаха, аьрру бIаьрга тIехь кIай долуш а яра Расха. Говрана Iуналла дар Iийсаний, суний тIехь дисинера. Со цIахь воцчу шина баттахь да ваьлла говре хьожуш хиллачу Iийсас хIинца, со цIа кхаьчна аьлла, говр башха тергал а ца йора. Шен карахдаьлча, наггахь докъаран цIов-м тосура цо, ткъа суна Расха дукхаезара.

Хьекъал долуш говр яра иза. Шега кхайкхича, тIейогIура, шега бехча, ког а кховдабора, сан кераюккъера шекар а, кампет а дIаоьцура цо. Геннара со шена гича а, терсаш, шена тIевоьхура цо со. Я, ша яьстина хилча, йодий суна тIе а йогIий, шен корта сан белша тIе буьллура Расхас.

Аьхкенан довха денош даьхкича, кест-кеста лийчо а юьгура аса говр. Расхина хаза а хетара ша лийчош. Терсаш, «хурр» деш, хи чухула йоргIа хьоькхуш дIасауьдуш, лелара иза. ЦIеххьана вуха а воьрзий, канашкахь цуьнан бетах хи детта волалора со. Резахуьлий, корта а лестош, хи чу ког бетта йолалора Расха...

(171дош)

(Хь.Б.Саракаев)

ТIедиллар.

1. Текстера чолхе-цхьаьнакхетта предложени схьалаха.

Цуьнан грамматически лардаш схьаязъе.

2. Цу предложенера хуттург схьаязъе, цуьнан тайпа билгалдаккха.

3. 1-чу абзацера чолхе-карара предложени схьалаха, тIетухучу предложенин тайпа билгалдаккха.

11 классан дешархойн шолг1ачу эхашеран хаарш талларан коьчал. Грамматически т1едилларца диктант.
«Бохам»

Пхи шо дара моьтту суна сайн цу гурахь, Iаьнна кечйинчу алах сан вашас цIе тесча. Тхойшиъ сирникех ловзуш вара, вовшашна уьш, лета а еш, тIеттIа кхуьйсуш; сарахь дара иза, маьркIажан бода къовлалуш.

Сан ваша, сол ши шо воккхахволу, тIаьххьара а, и ловзар кIорда а дина, ала тIе сирникаш кхийса хIоьттира. Асамохь хьоьккхура, саца бохуш. ЦIе эххар а марсаелира, тхойшинга дIа а ца яйалуш.

Тхойшиъ ведда, божалан тхов тIе а ваьлла, дIалечкъира, шипаран бисткхачалучухула хьераяьллачу цIаре а хьоьжуш. Йол дукха яра, арц санна, ирх а яхана, рагIу санна, ехха йоьттина. Маьхьарий дара тхойшинна хезаш, тхан да а, девежарий а, лулахой а болуш юкъахь. «Ши кIант лаха, ши кIант! – бохуш, мохь беттара тхан дас. – Йол йита, ши кIант схьалаха, ваьгний хьажа ши кIант!»

Со вилхира, мохь а баьлла, дена тхойшиъ велла моьттиний а хиъна.

И йогу цIе а, маьхьарий а, и дIасауьду нах а битина, дас тхов тIера охьаваьккхира тхойша: «Велха ма велха, дукхаваха шуьшиъ, шуьшиъ дийна хилчхьана... йол-м жIаьлеша яахьара», – бохуш, тхойшиъ кхеравеллий а хиъна, веларца хьеста а хьоьстуш.

(170 дош)
(М.Э.Бексултанов)

ТIедиллар.

1. Текстера шакъаьстина къастам схьаязбе.
2. Текстера хуттургаш йоцу чолхе предложени схьалаха, цуьнан грамматически лардаш билгалъяха.
3. 3-чу абзацера ма-дарра къамелан схема хIоттае.

V-XI классийн дешархойн диктантийн мах хадорехь куьйгалла оьцу кху некъех.

1. Диктантехь орфографически а, пунктуационни а гIалаташ къаьст-къаьстина лору, оценка юкъара юьллу.
, пунктуационни а, муьлхха а бакъо талхош, диктант язъяле оццу классехь я цул лахарчу классашкахь Iамийнчух иза хилахь. Нагахь санна талламан диктантехь 5 ша дина нисдарш хилахь (нийса цаяздинарг нийсачуьнца хийцина) оценка цхьана баллана лаг1йо, иштта

оценка «5» ца дуьллу, диктантехь 3 я цул сов нисдарш хилча.

Оценка юьллуш, ца лоруш дуьту:
1 программехь йоцу я Iамийна йоцу орфографически а, пунктуационини а бакъонаш талхош долу гIалаташ (масала, V классехь хандешан карарчу а, яханчу а хенийн чаккхенаш нийсаязъяр, спряженешкахь хандешнийн нийсаяздар, подлежащиний, сказуеминий юккъехь тире йиллар-цайиллар ца Iамадо. Уьш VI а, VII а, VIII а классийн программехь ю);
2 тилкхаздаьлла гIалат (описка) лору, масала, *белхало* хила дезачохь *белхано* яздинехь, *Iуьйре* хила дезачохь *Iуьйле яздинехь;*
3 нохчийн маттахь зевне мукъаза й (йот) яздар, масала: йоза хила дезачохь еза яздахь, йогIу (егIу), юьртахь (йуьртахь), юьгу (йуьгу) яздахь;
4 орам ларбеш а, ораман аьзнаш хийцалуш а терахьдешнаш яздар, масала: *исс - иссалгIа- уьссалгIа, итт - итталгIа – уьтталгIа;*
5 къовсамечу мсттигашкахь чолхечу дешнийн нийсаяздар, масала: *пайдаэцар - пайда эцар, нийсаяздар нийса- яздар, гIодар - гIо дар,* и. дI. кх.;
6 дешнашкахь дифтонгаш язъяр: *къега- къиэга, терса- тиэрса, оза-уоза, еха - йиэха,* и. дI. кх. а. 7. *ЦIердешнийн къовсаме яздар: стогалла- стагалла, мох – мохан-механ - махан, морха, и. дI. кх. А;*
7 дешархоша далийтинчу гIалаташна юкъара даккхий а, кегий а гIалаташ къасто деза.

Даккхий гIалаташ лору:
1 хьалхенца Iамийна а, йозанехь алсам пайдаоьцуш а йолу орфографичсски, пунктуационни бакъонаш талхош долу гIалаташ.
2. Мукъазчу элпашна юккъе яздеш долу къасторан хьаьркаш, масала: *хIаллакьхилла, меттахъхъайра.*
3. Дсшхьалхенца йолчу я чолхечу инфинитиван суффиксийн язъяр.
4. Хандсшнех хиллачу тайп-тайпанчу къамелан дакъойн яздар *(оху -охуна я охана, тоьгу - тоьгуна я тоьгана).*
5. Хандешан ихначу хенан язъяр, масала: *бохура я бахара, моьттура я моттара.*
6. Кху кенара цIердешнийн яздар: дечиган я дечган, эчиган я аьчган.
7. ЦIердешнийн а, билгалдешнийн а массо къобалйина тIеэцна йолу яцйинчу а, юьззинчу а форманийн язъяр, масала: *гIуллакх я гIулкх, гIиллакх я гIилкх.*

Дсшархочун балха тIехь цхьамогIа (кхоъ я цул сов) цхьана бакъонна нислуш гIалаташ хилахь, диктантана оценка лакхаяккха мега, масала, дешан чаккхенга н яздарехь, доца шеконан элпаш (а, и, у) яздарехь.
Комплексни талламан белхашкахь, диктантах а, т1едилларех а (фонетически, лексически, орфографически, грамматически, пунктуационни) лаьттачу, ши оценка юьллу-х1ора балхана шен-шен.

Т1едилларийн мах хадорехь куьйгалла оьцу кху некъех:

«5» дуьллу, массо а т1едиллар нийса кхочушдинехь;
«4» дуьллу, т1едилларийн ¾ дакъа нийса динехь;
«3» дуьллу, болх ах я цул сов нийса бинехь;
«2» дуьллу, болх эханал к1езиг бинехь;
«1» дуьллу, цхьа а т1едиллар кхочуш ца динехь.

Билгалдаккхар:

Орфографически а, пунктуационни а г1алаташ, т1едиллар кхочушдарехь дина долу, диктантан мах хадош лору.

V-IX классашкахь ечу талламан диктантийн мах хадор.

Диктант – иза офографех а, пунктуацех а долу хаарш талларан кеп ю.

Талламан дешнийн диктанто зоь кхета хала йолу офограммаш. Иза хила йиш ю х1окху дешнийн барамехь:
5 класс-15-20 дош
6 класс-20-25 дош
7 класс- 25-30 дош
8 класс- 30-35 дош
9 класс- 35-40 дош.

Дешаран шеран 3-чу чийрикехь V-XI классийн дешархошна лучу диктантан герггарчу хьесапера барам кху кепара хила магийна:

V классана - 80-90 дош
VI классана - 90-105 дош
VII классана - 105 -120 дош
VIII классана- 120—135 дош
IX классана- 135-150 дош
X классана- 150- 160 дош
XI классана- 160 -170 дош

(Дешнаш дагардеш лору г1уллакхан дешнаш а)

Текст хоржуш, кху некъех пайдаэца беза:

1. Диктантан текст шен чулацамехь дешархой кхеташ а, хIинцалерчу литературни метган лехамашца юьззина нийса йогIуш а хила еза.
2. Диктантан дерриге а дешнаш дешархошна кхеташ хила деза. КIезиг лелош а, девзаш доцу а дешнаш довза а довзуьйту, доски тIе дIа а яздо.
3. Диктантан текстехь хала дешнаш хилахь, цу дешнийн нийсаяздар дешархоша Iамийна а дацахь, и дешнаш доски тIе дIаяздо.
4. Текст йоьшучу хьехархочо дIаешар литературни нийса а, муха яздан деза, дешархошна дIа ца хоуьйтучу кепара а хила деза. Масала, *кIайн, Iежийн, халкъан* бохучу дешнашкахь, литературни аларан норманашца цхьаьна а догIуш, чаккхенгара н ца олу, ткъа *саьрмик, ч1егIардиг* дешнашкахь г-ний, к-ний хьалхахь долу и а долуш санна олу.
5. I чийрик чекхдаллалц (5 классехь хьалхара эхашо) текстан барам кхул хьалхарчу классехь хилларг магабо.

Талламан дешнийн диктантан мах хадорехь куьйгалла оьцу кху некъех:
«5» дуьллу, цхьа а г1алат дацахь;
«4» дуьллу, 1-2 г1алат хилахь;
«3» дуьллу, 3-4 г1алат хилахь;
«2» дуьллу, 7 кхаччалц г1алат хилахь;
«1» дуьллу, 7 сов г1алат хилахь.

Дешархоша кхошушбинчу ненан меттан йозанан белхашна х1итточу оценкийн ч1аг1йина норманаш лелоро г1о дан декхар ду ненан мотт хьехаран говзалла лакхаяккхарна а, 1аморан а, талларан а кепара болчу йозанан белхийн лехамаш цхьанакепара хилийтарна а.

Дешархойн хаарийн мах хадорехь коьра йолчу цхьанакепара йолчу оценкийн норманаша хьехархо мукъа ца вуьту х1ора йозанан белхан мах, массо аг1о а лоруш, шен-шен башхаллашца хадоран хьехархо декхарийлахь ву, г1алаташ а, церан масалла а тидаме эцна ца 1аш, кхочушбинчу белхан дикалла а, г1алатийн башхаллаш а тидаме эца.

Х1ора дешаран шо долалуш хьалхарчу четвертехь талламан белхан (диктантан) текстехь дешнийн дукхалла д1адахана дешаран шо чекхдолуш хиллачу талламан белхан дешнийн

дукхаллехь маго еза.Ненан маттана йозанан белхийн оценкийн норманаш х1иттийна, нохчийн меттан специфически башхаллаш тидаме эцарца.

II. Изложенийн мах хадор.

Сочинени а, изложени а язъяр дешархойн дозуш долу къамел кхиоран коьрта кепаш (форманаш) ю.
5-9 классашкахь сочинени, изложени язъяр д1ахьо «Дозуш долу къамел карадерзор» программин декъан т1едахкаршца дог1уш.

Сочинени а, изложени а язъярехь толлу:

1) билгалйина тема схьаелла хаар;
2) темица а, хьесапца а дог1уш меттан г1ирсех пайдаэца хаар;
3) меттан барам а, нийсаяздаран бакъонаш а ларъяр.

Сочиненн а, изложенин а мах хадабо шина оценкица: хьалхарниг чулацамна а, меттан говзаллина а; шолг1аниг-нийсаяздарна а, сацаран хьаьркаш яхкарна а, дешнаш маь1ница нийса далорна а.

Сочиненин а, изложенин а чулацаман мах хадабо кху бакъонашна т1едоьг1на:

1) болх темица бог1уш бу я бац;
2) тема кхачо йоллуш схьайиллина ю я яц;
3) чулацаман хиламийн рог1алла нийса ю я яц;
4) меттан исбаьхьаллин басарех пайдаэцна я ца эцна;
5) къамелан кхачамбацарш ду я дац.

Нийсаяздаран мах хадабо дешархочо динчу нийсаяздаран, сацаран хьаьркаш яхкаран, грамматически г1алаташка хьаьжжина.Изложенин текст йозуш а, дешархой шех кхеташ а, кхетамца-кхиоран, 1аморан маь1на долуш а хила еза.

Изложенина текст харжа еза кху барамашкахь:

Vклассана – 100-120 дош
VI классана – 150-200 дош
VII классана – 220-250 дош
VIII классана – 300-350 дош
IX классана – 350-390 дош
X классана – 390-400 дош
XI классана – 400-410 дош

Талламан изложенина хаьржина текст хьехархочо шозза йоьшу.
Изложенина х1итточу оценкийн кху норманашкара куьйгалла эцар ца хилча ца торуш ду:

1. **«5» дуьллу:**

а) нагахь изложенин текст хьалха-т1аьхьа нийса а, юьззина а, цуьнан идейни чулацамах нийса кхетош а, г1алаташ доцуш а, галдаьккхина х1ума доцуш а йийцинехь;
аь) дешнаш харжарехь я предложенеш х1итторехь кхааннал сов г1алат дацахь, цхьаннал сов орфографин я пунктуацин г1алат а дацахь.

2. **«4» дуьллу:**

а) нагахь идейни чулацам нийса а бийцинехь, дуьйцучу г1уллакхийн ерриге коьрта меттигаш г1алаташ доцуш а, хьалха-т1аьхьа хила оьшучу кепара а йийцинехь;
аь) дешнаш харжарехь я предложенеш х1итторехь кхааннал сов г1алат дацахь, орфографин кхаа а, пунктуацин шина а г1алатал сов уьш ца хилахь.

3. **«3» дуьллу**:

а) чулацам коьртачу декъана нийса а бийцинехь, бакъдерш гайтарехь цхьаъ-шиъ нийса йоцу меттиг а елахь, хьалха-т1аьхьа г1уллакхаш дийцарехь ладам боццу ледарлонаш а ялийтинехь;
аь) дешнаш харжарехь я предложенеш х1итторехь деаннал сов г1алат дацахь, ялханнал сов орфографин а, деаннал сов пунктуацин а г1алат ца хилахь.

4. **«2» дуьллу:**

а) чулацам кхачаме боцуш а бийцинехь, бакъонца йолу материал хьалха-т1аьхьа нийса йийцарехь яккхий ледарлонаш а, нийса йоцу меттигаш а елахь;

аь) дешнаш харжарехь я предложенеш х1итторехь ялханга кхочуш г1алат динехь;

б) дейттанга кхочуш орфографин а, пунктуацин а г1алат далийтинехь, царна юкъахь иссаннал сов доцуш орфографин г1алат а долуш.

Изложенина ши оценка юьллу: хьалхарниг грамматикана, шолг1аниг литературина.

11. Сочиненийн мах хадор.

5-9 классашкахь язъечу сочиненийн барам хила тарло кху тайпана:

5 классехь-0,5 я 1,0 аг1о;

6 классехь-1,0 я 1,5 аг1о;

7 классехь-1,5 я 2 аг1о;

8 классехь-2 я 3 аг1о;

9 классехь-3 я 4 аг1о.

И сочиненин барам цу т1ехь сецна боций хьехархочунна хаадеза, х1унда аьлча кхин дуккха а т1едахкаршца бозуш бу цуьнан чулацам:

1) дешархойн йозанан хат1 тайп-тайпана хилар;

2) сочиненин тайпане хьаьжжина цуьнан чулацам хийцабалар.

1. **«5»** дуьллу:

а) дешнаш харжарехь я предложенеш х1итторехь цхьаннал-шиннал сов г1алат дацахь;

аь) цхьаннал сов доцуш жима орфографин я пунктуацин г1алат хилахь.

2. **«4»** дуьллу:

а) дешнаш харжарехь я предложенеш х1итторехь кхааннал сов г1алат ца хилахь;

аь) шиннал сов орфографин а, шиннал сов пунктуацин а г1алат дацахь.

3. **«3»** дуьллу:

а) дешнаш харжарехь я предложенеш х1итторехь пхеаннал-ялханнал сов г1алат дацахь;

аь) пхеаннал сов орфографин а, ялханнал сов пунктуацин а г1алат дацахь.

4. **«2»** дуьллу:

а) дешнаш харжарехь я предложенеш х1итторехь ворх1анга кхочуш г1алат делахь;

аь) кхойттанга кхочуш орфографин а, пунктуацин а г1алат делахь, царна юкъахь ворх1анга кхочуш орфографин г1алат а долуш.

Сочиненина ши оценка юьллу: хьалхарниг литературина, шолг1аниг нохчийн маттана.

Ненан меттана йозанан белхийн оценкийн норманаш х1иттийна, нохчийн меттан специфически башхаллаш тидаме эцарца.

ИЗЛОЖЕНИ ЯЗЪЯН IАМОР

ИЗЛОЖЕНИ ЯЗЪЯН IАМОР

СОЧИНЕНИ ЯЗЪЯН IАМОР